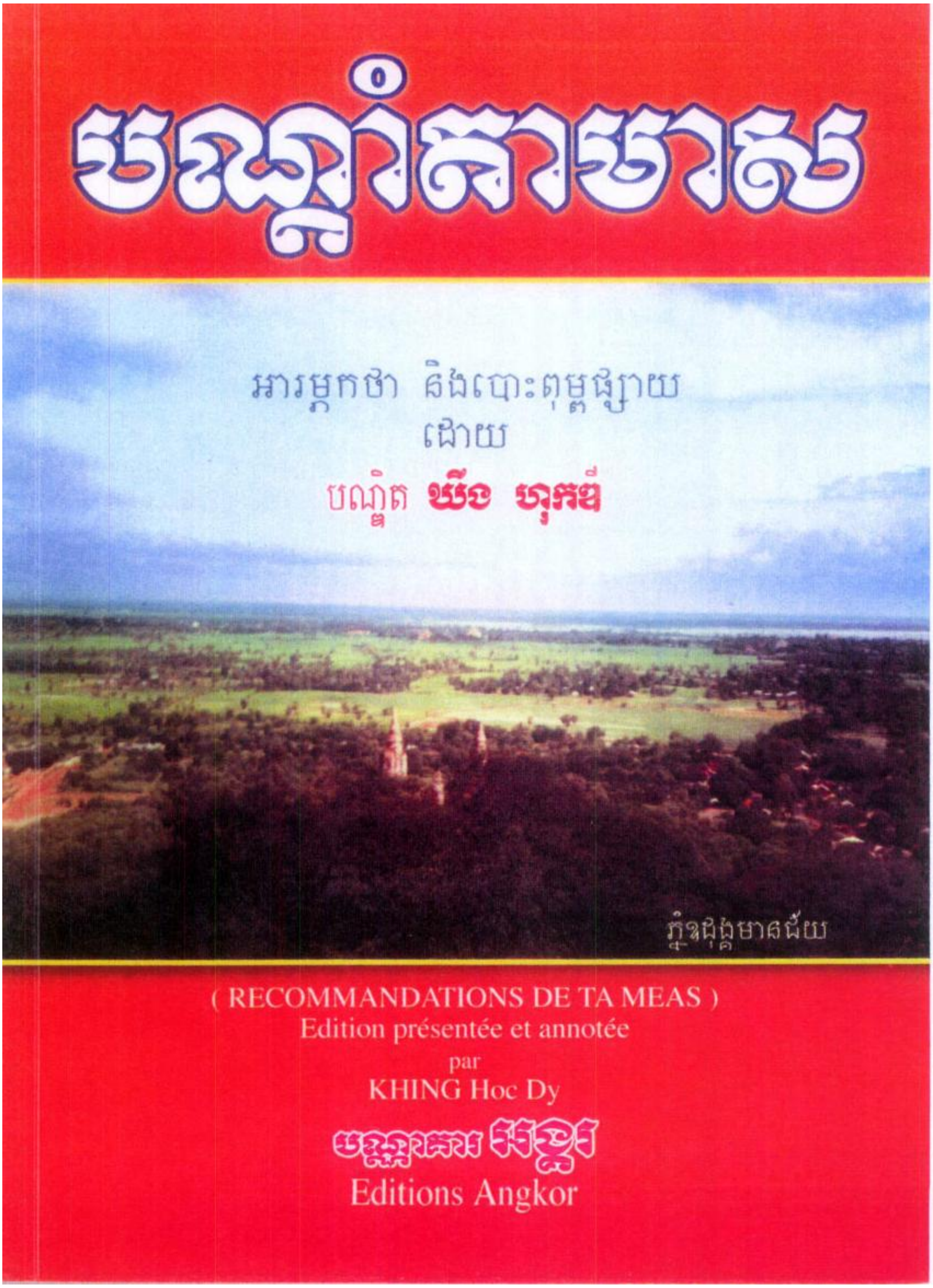
បណ្ដាំតាមាស
អារម្ភកថា និងបោះពុម្ពផ្សាយ
ដោយ
បណ្ឌិត ឃីង ហុកឌី
ភ្នំឧដុង្គមានជ័យ
(RECOMMANDATIONS DE TA MEAS)
Edition présentée et annotée
par
KHING Hoc Dy
បណ្ណាគារ អង្គរ
Editions Angkor

ស្នាដៃលោកតាមាសនេះគឺជាពាក្យបណ្តាំឲ្យកូនចៅក្រោយយកទុកជាគតិដកស្រង់ពីបទពិសោធន៍របស់លោកនៅសតវត្សទី១៩ និងដើមសតវត្សទី២០ ។ រឿងនេះទៀតសោតគឺកញ្ចក់ឆ្លុះមើលសង្គមនិងប្រវត្តិសាស្ត្រស្រុកខ្មែរនៅសម័យនោះ។ តាមាសបានរស់នៅក្នុងរាជ្យស្តេចអង្គចន្ទ , ក្សត្រីអង្គមី,ស្តេចអង្គឌួង,ស្តេចនរោត្តមនិងដើមរាជ្យស្តេច ស៊ីសុវត្ថិបានសេចក្តីថាលោកបានស្គាល់ជីវភាពប្រជាជនខ្មែរក្នុងរជ្ជកាល ៥រាជ្យស្តេចខ្មែរ ។ នេះជាសក្ខីភាពនៃការរស់នៅក្នុងកំណត់ កាលប្រហែល ៨០ ឆ្នាំ គឺបង្ហាញពីប្រវត្តិសាស្ត្រខ្មែរយើងតាមរយៈតាមាសជាប្រជាជនម្នាក់ដែល គ្មានទំនោរ នយោបាយ ។ លោកចង់ផ្តាំដល់ទៅជនានុជនមាតុភូមិឲ្យយល់ដឹងពីភាពតោកយ៉ាក, ទុរ្ភិក្ស,សង្គ្រាមរាំងជល់, ការព្រាត់ប្រាសគ្រួសារបងប្អូនប្តីប្រពន្ធកូនចៅក្នុងសម័យកាលមួយដ៏វែង រហូតមកដល់ សម័យ អាណាព្យាបាលបារាំងសែស ។ ដោយអត្ថបទបណ្តាំតាមាសនេះជាអត្ថបទ នៅដើមសតវត្សទី២០ នៅពេលដែលប្រទេសយើងចាប់មានអក្សរសិល្ប៍ជាលើកទី១ដែរ គឺនៅឆ្នាំ ១៩០៧_១៩០៨ ។ រោងពុម្ពអក្សរខ្មែរនេះបានចូលមកភ្នំពេញដំបូងគឺសម្រាប់បោះពុម្ពឯកសាររដ្ឋបាល បារាំង, សៀវភៅធម៌គ្រិស្តសាសនា និងអត្ថបទសិក្សា នៃស្ថាប័នវិទ្យាសាស្ត្រដូចជាសាលា បារាំងចុងបូព៌ាប្រទេសជាដើម ។ រឿងបណ្តាំតាមាសនេះជាអត្ថបទអក្សរសិល្ប៍បោះពុម្ពទី១បន្ទាប់ពី ការនាំចូលនូវបច្ចេកទេសថ្មីទំនើបនេះ ព្រោះដើមឡើយយើងធ្លាប់តែចម្លងដោយដៃលើក្រដាសឬចារ លើស្លឹកត្នោត, ស្លឹករឹត ។ល។

បណ្ណាគារ អង្គរ

ផ្ទះលេខ 143Eo ផ្លូវខេមរភូមិន្ទ (130) ភ្នំពេញ

9 789995 059613

បណ្ដាំតាមាស

អារម្ភកថានិងបោះពុម្ពផ្សាយ

ដោយ

បណ្ឌិត ឃីង ហុកឌី

បណ្ណាគារ អង្គរ

2007

បោះពុម្ពផ្សាយដោយ

បណ្ណាគារ អង្គរ

រក្សាសិទ្ធិ

© Copyright

ISBN-13:978-99950-59-61-3

2007

សារម្កកថា

មាស (១៨២៨–១៩១០ ?)

តា មាស កើត នៅ ឆ្នាំ ជូត សំរិទ្ធិស័ក ចុល្លសករាជ ១១៩០ ត្រូវ នឹង គ.ស. ១៨២៨,[1] បិតា លោក មាន ងារ ជា បាឡាត់ ខែត្រ លង្វែក ដែល មាន ជីតា ជា ចៅហ្វាយ ស្រុក, មាតា លោក បាន ទទួល អនិច្ចកម្ម នៅ ពេល ដែល យួន ចូល វាយ លុក បន្ទាយ លង្វែក ហើយ បង ប្អូន ប្រុស លោក ៣ នាក់ បាន ស្លាប់ ក្នុង សង្គ្រាម ដែរ ។ យើង មិន ដឹង ថា លោក អនិច្ចកម្ម នៅ ឆ្នាំ ណា ទេ តែ យើង ដឹង ថា គាត់ រស់ រហូត មក ដល់ ឆ្នាំ គ.ស.១៩០៧[2] ជា ឆ្នាំ ដែល គាត់ បាន បញ្ចប់ ស្នាដៃ «រឿង បន្ទាំ តា មាស» ។ តាម យើង ស្មាន លោក ប្រហែល ចូល មរណកាល នៅ រវាង ចុង ទសវត្ស ទី១[illegible] នៃ សតវត្ស ទី២០ ។ ស្នាដៃ លោក គឺ ជា ពាក្យ បណ្តាំ ឲ្យ កូន ចៅ ក្រោយ យក

---

[1] «នាម ខ្ញុំ ឈ្មោះ មាស ជា ចាស់ ព្រឹឍាចារីយ៍ អាយុស្ម៍ ជាង ៨០ ឆ្នាំប៉្យុ កើតក្នុងឆ្នាំ ជូតសំរិទ្ធិស័ក្យ ចុលស័ករាជ ១១៩០ បើគិតជាស័ករាជបារាំង ត្រូវថែមឡើក១ ទៀតទើបត្រូវនិងឆ្នាំ ១៨២៨ តែងជាពាកបន្ទាំមនេះទុកឲ្យកូនចៅនៅឯក្រោយ ចូល ចាំម គ្រប់គ្នាត់ទៅ» ។ *រឿងបន្ទាំតាមាស*, ទំព័រ ៣ (រក្សាអក្ខរាវិរុទ្ធដើម) ។

[2] «តែងក្នុង ចុលសករាជ ១២៦៩ ឆ្នាំមមែ នព្វស័ក្យ កាល តា អាយុស្ម៍ បាន ៨០ ឆ្នាំប៉្យុ ហើ្យ» ។ *រឿងបន្ទាំមតាមាស*, ភ្នំពេញ, ១៩០៨, ទំព័រ, ៤០ ។ ចំពោះសម្រង់នានា យើង សូម គោរពតាម អក្ខរាវិរុទ្ធដើមរបស់អ្នកនិពន្ធនិងតាមសម័យនិមួយៗ ដោយ រក្សា ទុក ភាព ដើម ហើយ នឹង ចង់ ទុក ឲ្យ និរុទ្ធវិជ្ជាវិទូ យើង សិក្សា បន្ត ទៅ ទៀត ជា ប្រវត្តិ អក្សរសិល្ប៍ និង ភាសា ខ្មែរ យើង ។ ដូច នេះ សូម អ្នក អាន, អ្នក សិក្សា និង លោកគ្រូ អ្នកគ្រូ អធិប្បាយ បន្ថែម ទៀត ផង ។

ទុក ជា គតិ ដក ស្រង់ ពី បទ ពិសោធន៍ របស់ លោក នៅ សតវត្ស ទី ១៩ និង ដើម សតវត្ស ទី ២០ ។ រឿង នេះ ទៀត សោត គឺ ជា កញ្ចក់ ឆ្លុះ មើល សង្គម និង ប្រវត្តិសាស្ត្រ ស្រុក ខ្មែរ នៅសម័យ នោះ ។ តា មាស បានរស់ នៅ ក្នុង រាជ្យ ស្តេច អង្គចន្ទ, ក្សត្រី អង្គមី, ស្តេច អង្គឌួង, ស្តេចនរោត្តម និង ដើម រាជ្យ ស្តេច ស៊ីសុវត្ថិ បាន សេចក្តី ថា លោក បាន ស្គាល់ ជីវភាព ប្រជាជន ខ្មែរ ក្នុង រជ្ជកាល ៥ រាជ្យ ស្តេច ខ្មែរ ។ នេះជាសក្ខីភាពនៃទិដ្ឋភាពស្តីពីការរស់នៅក្នុងកំណត់កាល ប្រហែល ៨០ ឆ្នាំ ពោល គឺ បង្ហាញ ពី ប្រវត្តិសាស្ត្រ និង សង្គម ខ្មែរ យើង តា ម រយៈ តា មាស ជា ប្រជាជន ម្នាក់ ដែល គ្មាន ទំនោរ នយោបាយ ។ លោក ចង់ ផ្តាំ ទៅ ជនានុជន ក្នុង មាតុភូមិ ឲ្យ យល់ ដឹង ពី ភាព តោកយ៉ាក, ទុរ្ភិក្ស, សង្គ្រាម រាំង ជល់, ការ ព្រាត់ ប្រាស គ្រួសារ បង ប្អូន ប្តី ប្រពន្ធ កូន ចៅ ក្នុង សម័យ កាល មួយ ដ៏ វែង រហូត មក ដល់ សម័យ អាណាព្យាបាល បារាំងសែស ។ ដោយ អត្ថបទ បណ្តាំ តាមាស នេះ ជា អត្ថបទនៅដើមសតវត្សទី២០នៅពេល ដែល ប្រទេស យើង ចាប់ មាន អក្សរពុម្ព ខ្មែរ ដំបូង ហើយ រោង ពុម្ព នេះ ទៀត សោត បាន ចាប់ ផ្តើម បោះ ពុម្ព អត្ថបទ អក្សរសិល្ប៍ ជាដំបូងបង្អស់ ដែរគឺនៅនាឆ្នាំ១៩០៧-១៩០៨ ។ រោងពុម្ព អក្សរ ខ្មែរ នេះ បាន ចូល មក ភ្នំពេញ ដំបូងគឺសម្រាប់ បោះពុម្ពឯកសាររដ្ឋបាល បារាំង [3], គ្រិស្តសាសនា និង ស្ថាប័ន វិទ្យាសាស្ត្រ ដូច ជា សាលាបារាំង ចុង បូព៌ា ប្រទេស ជា ដើម ។ [4]រឿង បណ្តាំតាមាស នេះជាអត្ថបទ ផ្សាយ អក្សរសិល្ប៍ ទី១ បន្ទាប់ ពីការ នាំចូលនូវបច្ចេកទេសថ្មី នៃ ការបោះពុម្ពតាមវិធី ទំនើប ព្រោះ ដើម ឡើយ យើង

[3]កម្មវិធីបុណ្យសម្ពោធន៍វិហារ ព្រះកែវរតនារាម ក្នុង ព្រះបរមរាជវាំង ភ្នំពេញ នាឆ្នាំ១៩០៣

[4]សូមអាន Khing Hoc Dy, *Ecrivains et expressions littéraires du Cambodge au XXème siècle*, Paris, L'Harmattan, 1993, p. 3-4; "Khmer Literature and Publications", *Bayon Pearnik*, Issue 70 June 2002 , p. 8 and 27, Issue 71 July 2002, p. 8 and 27 (Written by Dr. khing Hoc Dy CNRS Translated by Damien Morrison)

ធ្លាប់តែចម្លងដោយដៃលើក្រដាស ឬចារលើស្លឹកត្នោត, ស្លឹករឹត ។ល។ តាមការស្រាវជ្រាវ យើងអាចសន្និដ្ឋានបានថា រឿងបណ្ដាំតាមាសនេះបានបដិសន្ធិឡើងដោយមានការឧបត្ថម្ភពីលោកអាដេម៉ារឡឺក្លែរ (Adhémard Leclère) [5]ជាអតីតរ៉េស៊ីដង់បារាំងប្រចាំប្រទេសកម្ពុជា ។

អត្ថបទនេះយើងរកឃើញមួយច្បាប់នៅបណ្ណាល័យសាលាបារាំងចុងបូព៌ាប្រទេស ក្រុងប៉ារីស[6] និង មួយច្បាប់ទៀតរក្សានៅបណ្ណាល័យជាតិ ក្រុងប៉ារីស[7] ប្រទេសបារាំង គឺជាអត្ថបទមានចំនួន៤០ទំព័រ ដែលបានបោះពុម្ពផ្សាយរវាងឆ្នាំ១៩០៨[8]មានចំនួន១០.០០០ច្បាប់ ។ ច្បាប់ចុងក្រោយនេះយើងឃើញមានចំណារដោយដៃនៅលើទំព័រដើមជិតចំណងជើងថា «អាដេម៉ារឡឺ

---

[5] Adhémard Leclère បានទុកស្នាដៃសំខាន់មួយគឺ *Histoire du Cambodge depuis le 1er siècle de notre ère.* Paris, Guethner, 1914. សៀវភៅនេះបានបកប្រែជាភាសាខ្មែរដោយទេពម៉េងឃាន ហៅទិឃាយុ, *ប្រវត្តិសាស្ត្រប្រទេសកម្ពុជាចាប់តាំងពីសតវត្សទី១នៃគ្រិស្តសករាជរហូតមក*, ភ្នំពេញ, បណ្ណាគារអង្គរ, ២០០៦ (បោះពុម្ពលើកទី២) ។

[6] ចុះលេខ CAM.HIST.ANC.2

[7] ចុះលេខ 8° 02 374

[8] ក្នុងការបោះពុម្ពនេះគ្មានទីកន្លែងនិងកាលបរិច្ឆេទទេ តែដោយយើងយោងទៅតាមសំនេរតាមាស គឺគាត់បានសរសេរចប់នៅចុល្លសករាជ១២៦៩ ឆ្នាំមមែ នព្វស័ក គឺត្រូវនិង គ.ស. ១៩០៧ (នៅទំព័រ៤០ចែងថា÷ «តែងក្នុងចុលស័ករាជ ១២៦៩ ឆ្នាំមមែ នព្វស័ក្យ កាលតាអាយុស បាន៨០ឆ្នាំប៉ុណ្ណឹងហើយ ។ ») ។ ហេតុនេះហើយ បានជាយើងហ៊ានសន្និដ្ឋានថាអត្ថបទនេះបោះពុម្ពរវាងឆ្នាំ១៩០៧-១៩០៨ ។ សូមអាន ឧ.គាម, *ប្រតិទិន១០៦ឆ្នាំសុរិយគតិនិងចន្ទគតិ*, ភ្នំពេញ, ១៩៦៤, ទំព័រ ៦៣ ។

ក្លែរ[9] ។ ហេតុនេះហើយ បានជាយើងហ៊ានសន្និដ្ឋានថា មានលោកអាដេម៉ារឡឺក្លែរ បានជួយទំនុកបំរុងក្នុងការបោះពុម្ពផ្សាយ ស្នាដៃតាមាស ដើម្បីសរសើររដ្ឋបាលអាណាព្យាបាលបារាំងផងដែរ ។ អក្ខរាវិរុទ្ធនាទសវត្សទី ១ នៃសតវត្សទី ២០ គ្មានឯកភាពទេ គឺកវីអ្នកនិពន្ធសរសេរតាមស្នាដៃខ្លួន តាមការអានពាក្យ គឺឥតបានគោរពនិរុត្តិសាស្ត្រ ឬឫសពាក្យនិមួយៗឡើយ ។ ស្នាដៃនេះបានតែង និងចងក្រងមុនការបង្កើតវចនានុក្រមផ្លូវការដែលបានបដិសន្ធិឡើង ចាប់តាំងតែពីឆ្នាំ ១៩៣៨[10] ពោលគឺចាប់ពីពេលនោះហើយ ដែលអ្នកប្រាជ្ញភាសាខ្មែរ ជាពិសេសគឺព្រះសង្ឃ បានចងអក្ខរាវិរុទ្ធឲ្យមានឯកភាពមាំមួន តែនៅតែមានពាក្យខ្លះទៀតអាចសរសេរបាន ២ បែប[11] នៅឡើយ ។ ដូចនេះចំពោះអក្ខរាវិរុទ្ធខ្មែរ មិនទាន់បិទទ្វារនៃការពិភាក្សានិងការស្រាវជ្រាវនៅឡើយទេ ពិតមែនតែវចនានុក្រមជាបញ្ញត្តិមួយ បង្ខំយើងឲ្យធ្វើតាម សរសេរតាម តែប្រជាជននោះទេដែលជាអ្នកប្រើភាសា ។ កាលណាប្រជាជនមិនប្រើប្រាសតាម, បានសេចក្តីថាពាក្យទាំងនោះគឺដេកស្ងៀមក្នុងក្បួន ព្រោះជាវេយ្យករណ៍ធម្មនិយាម (grammaire normative) ដែលគេមិនអាចអនុវត្តតាមបាន ។ ហេតុនេះសូមអស់លោកភាសាវិទូខ្មែរយើង គួរតែពិនិត្យពិចារណាឲ្យបានគ្រប់គ្រាន់

[9] "Adhémar Leclère - Texte cambodgien du récit d'un nommé Meas qui raconte à ses compatriotes ce qu'il a vu et qui dit ce qui était le pays avant le proclamation du protectorat français sur le Cambodge et les avantages pour le pays que procure le régime nouveau - répandu à 10.000 exemplaires".

[10] *វចនានុក្រមខ្មែរ, Dictionnaire cambodgien*, ភាគ ១, ក–ម, ភ្នំពេញ, ១៩៣៨; ភាគ ២, យ–អ, ភ្នំពេញ, ១៩៤៣; បោះពុម្ពឡើងវិញ, ភាគ ១, ១៩៦៧; ភាគ ២, ១៩៦៨ ។

[11] សូមអាន *វចនានុក្រមខ្មែរ* បោះពុម្ពដំបូងនាឆ្នាំ ១៩៣៨–១៩៤៣ ។

ជ្រៅជ្រះជាមុនសិនមុននិងបង្ខំឲ្យប្រជាជនអនុវត្តតាមភ្លាមៗ ពោលគួរតែធ្វើជាវេយ្យាករណ៍ពិពណ៌នា សិនជាដំណាក់កាលដំបូង។

ការបោះពុម្ពឡើងវិញនៃ «រឿងបណ្ដាំតាមាស» នេះ មាន អត្ថបទ ជាអក្ខរាវិរុទ្ធទំនើប តាមវចនានុក្រមផ្លូវការ និង អត្ថបទ ថត តាម អក្ខរាវិរុទ្ធ ដើមរបស់ឯកសារ ដោយ មាន គោលបំណង បង្ហាញការវិវត្តន៍ នៃ ភាសាយើងពី ដើមសតវត្សទី២០រហូតមកដល់បច្ចុប្បន្នកាលនេះ។ អត្ថបទនេះទៀតសោតមានប្រយោជន៍ដល់អ្នកសិក្សាប្រវត្តិសាស្ត្រនិងជនានុជនយើងឲ្យដឹងពីស្ថានភាពស្រុកទេសកម្ពុជាពីសតវត្សទី១៩រហូតមកដល់ឆ្នាំ១៩០៨។

យើងសង្ឃឹមថាស្នាដៃ «តាមាស» នេះនឹងជួយពង្រីកពង្រឹងស្មារតីប្រជាជនខ្មែរកុំឲ្យភ្លេចខ្លួននិងបង្រស់ពង្រឹងព្រលឹងខ្មែរគ្រប់ៗគ្នា។

សូមសិរីសួស្ដីដល់កវីនិពន្ធខ្មែរទួទៅ

សាស្ត្រាចារ្យបណ្ឌិតឃីងហុកឌី

បណ្ដាំតាមាស

(អត្ថបទ កែ តាមអក្ខរាវិរុទ្ធ វចនានុក្រម ផ្លូវ ការ)

រឿងបណ្ដាំតាមាស

នាម ខ្ញុំ ឈ្មោះ មាស ជា ចាស់ ព្រឹទ្ធាចារ្យ អាយុ ជាង ៨០ ឆ្នាំ ហួយ កើតក្នុងឆ្នាំជូតសំរិទ្ធិស័ក ចុល្លសករាជ ១១៩០ បើគិតជាសករាជបារាំង ត្រូវថែម លេខ ១ ទៀត ទើប ត្រូវនឹងឆ្នាំ ១៨២៨ តែង ជាពាក្យបណ្ដាំនេះទុកឲ្យកូនចៅនៅឯក្រោយ ចូលចាំគ្រប់គ្នានិយាយប្រាប់គ្នាតៗ ទៅ ។

កាល ដើម ឡើយ ឪពុក ខ្ញុំ ធ្វើ ជា បាឡាត់ ខែត្រ លង្វែក ជា ខែត្រ កាលនោះ ជីតា ខ្ញុំ ធ្វើ ជា ចៅហ្វាយ ស្រុក នោះ ខ្ញុំ ទាន់ ជីតា ខ្ញុំ គាត់ ច្បាំង និង យួន កាល រាជ្យ ហ្លួង អង្គ មី ហើយ គាត់ បាត់ បង់ ក្នុង ទ័ព ត មក ទៀត ឪពុក ខ្ញុំ គាត់ នាំ កង ទ័ព ទៅ ដេញ យួនៗ ក៏ បាត់ រត់ ខ្ចាត់ ខ្ចាយ ទៅ គ្រប់ ទិស ឯ ខ្លួន គាត់ ក្ដី បាត់ មិន ដឹង ជា ទៅ ឯ ណា មិន ឃើញ គាត់ ត្រឡប់ មក ផ្ទះវិញ ជីដូន ខ្ញុំ គាត់ បាត់ បង់ ជាង ១១ ឆ្នាំ ១២ ឆ្នាំ មុន ជីតា ខ្ញុំ នៅកណ្ដាល ផ្លូវ ដែល ទៅពីបាត់ដំបង ទៅបាងកក ដ្បិត កាលនោះ ពួក កង ទ័ព សៀម កៀរ គាត់ នាំ ទៅ ជា ឈ្លើយ ឯ ម្ដាយ ខ្ញុំ គាត់ បាត់ បង់ នៅ វេលា ដែល យួន លើក មក លុក ប្លន់ បន្ទាយ លង្វែក បងប្អូន ប្រុស ខ្ញុំ ៣ នាក់ អនិច្ចកម្ម ក្នុង ទី ចម្បាំង កាល នោះ ទៅ ច្បាំង ជាមួយ នឹង មាគាត់ ២ នាក់ ហើយ និង បង ប្អូន ជីដូន មួយ ច្រើន នាក់ ដែរ នាំ ពួក កង ទ័ព ស្រុះ ចិត្ត គ្នា ទៅ ច្បាំង ឯ ខ្លួន ខ្ញុំ ចូល ច្បាំង នឹង គេ បាន ៣ ឆ្នាំ ដរាប ទាល់ តែ ស្រុក សាន្ត ត្រាណ ហើយ ហ្លួង អង្គឌួង ចុះ សន្យា ធ្វើ ស្ពាន មេត្រី នឹង សៀម នឹង យួន ។

វេលា នោះ ខ្ញុំ ក៏ ធំ មាន អាយុ ក្រែល ល្មម ឃើញ ស្គាល់ ចាំ ការ គ្រប់ ជំពូក បាន ហើយ បាន យល់ ច្បាស់ ដែរ ពួក នាម៉ឺនៗ គេ និយាយ គ្នា នៅ ប្រប ខ្ញុំៗ ចាំ បាន ទាំង អស់ ។

ស្រុកកាលនោះបាក់បែក ក្រទ័ល ក្នុងមួយភូមិៗ រកប្រាក់មួយរៀលគ្មាន រត់ចោលស្រែចំការ ច្បារដំណាំខានដាំ ភ្លរ រាស់ ស្លូង ព្រួស សាប ព្រោះខ្លាចយួនសៀមវាមកកំហែងច្រូតយកស្រូវក្នុងស្រែ ដើមដូងស្លានិងដើមឈើស៊ីផ្លែទាំងប៉ុន្មានកាប់ចោល ដាងពាក់កណ្ដាល ហើយក្នុងភូមិដែលជីតាដែលឪពុកខ្ញុំគាត់ធ្លាប់ឃើញស្គាល់ពីដើម មានផ្ទះ ១៥០ នោះឃើញនៅតែផ្ទះ ៦០ ផ្ទះ ៥០ ផ្ទះ ២៥ វិញ ឯរាស្ត្រចំណុះស្រុកក៏តិចជាងពីដើម ពួកសមណៈជីព្រាហ្មណ៍ក៏កើតទុក្ខវេទនា ព្រោះវាលុកប្លន់ព្រះវិហារារាម ជញ្ជូនយកព្រះពុទ្ធរូបណាដែលជាមាស ជាប្រាក់ ជាសំរិទ្ធិ ហើយវាដុតព្រះវិហារវត្តអារាមជាច្រើន អន្លើវត្តណាដែលនៅសល់ នោះរកដំបូលគ្មានដំបូល នោះស្រុតបាក់ធ្លាក់ទៅគ្របលើអាសនៈព្រះ រកនរណានឹងមានចិត្តគិតជួសជុលគ្មាន ព្រោះរវល់តែនឹងច្បាំងរាំងជល់រៀងមកជាប់ ៥០ ឆ្នាំ ស្រុកភូមិបាក់បែករត់ចោលស្ងាត់សូន្យឈឹង មុខគួរឲ្យស្រងេះស្រងោច ខ្លោចផ្សាណាស់ ណាវេទនានឹងស្រីដែលមានកូនតូចៗ អង្គុយឱបក្បាលជង្គង់ មុខច្រមិសមើលតែមុខកូនភ្លឹះៗ ។

លុះបានស្រុកសាន្តត្រាណ បានចុះសន្យាជាស្ពានមេត្រី នោះហ្លួងអង្គឌួងបានសោយរាជ្យជាស្ដេច ហើយនោះរាស្ត្ររាល់គ្នាគ្រាន់មានចិត្តសង្ឃឹម ហើយគេនិយាយសរសើរថា ស្ដេចល្អ ទ្រង់ធម៌ ព្រះទ័យសប្បុរស ជ្រះថ្លា ដឹងអធ្យាស្រ័យ ប៉ុន្តែស្រុកយើងកាលនោះខ្សត់ណាស់ អស់អាណាប្រជានុរាស្ត្រលំបាកក្រពេកពន់ប្រមាណ ចេះតែនៅទ្រាំចាំ(?)សៀមពុំបានរកស៊ីអ្វីសោះ ។

ឯខ្លួនខ្ញុំកាលនោះក៏ក្រណាស់ ហើយគ្មានញាតិផៅសាច់សន្តានព្រៀងលានសោះ ឯចំណេះវិជ្ជាការក៏ឱនថយ ស្គាល់តែសេចក្ដីទុក្ខវេទនា ក៏មានចិត្តកាត់តម្លាសទ្ធាចង់បួស ស្រេចហើយក៏ចូលឧបសម្បទ ក្នុងសំណាក់ព្រះពុទ្ធសាសនានៅក្នុងអារាម ១ ក្នុងក្រុងឧដុង្គមានជ័យ ដើម្បីនឹងបានមគ្គផល ទៅជាតិក្រោយកុំឲ្យអកុសលដូចជាតិនេះហើយ និងបានរៀនសូត្រធម៌ អាថ៌សត្រាបាលី ផងរួចចុះ ថែមទាំងអកុសល ឯក្នុងវត្តសោតក៏រករៀនធម៌ អាថ៌សត្រាបាលីគ្មាន ភ្លើងនេះ

ខូច អន្តរាយ ខ្លះ សៀម វា លួច យក ខ្លះ យួន វា បំផ្លាញ ខូច ខ្លះ ឯ ក្នុង វត្ត ប្រាង្គ ដែល ខ្ញុំ បួស ភិក្ខុ នោះ សោត ក៏ មាន នៅ សល់ តែ លោក សង្ឃ ល្ងង់ ខ្លៅ ពុំ មាន គិត រក សត្រា វិន័យ និង គម្ពីរ ព្រះ អភិធម្ម ព្រះ ត្រៃបិដក ឡើយ ។

ឯ កើត ច្បាំង ក្នុង ស្រុក ខ្មែរ ហើយ ចុះ សន្យា ធ្វើ ស្ពាន មេត្រី រួច ហើយ នោះ ពួក មហា សត្រូវ យើង ទាំង សង្ខាង គឺ ស្តេច សៀម ហើយ និង ស្តេច យួន វា នៅ តែ ក្បួន យក ដី យើង ទៀត ឯ ស្តេច សៀម យក ខេត្រ ចំណែក ខាង ជើង គឺ ស្រុក សៀមរាប មាន នគរ ធំ ក្រុង ស្រុក ខ្មែរ យើង ហើយ ស្រុក បាត់ដំបង ម្លូព្រៃ ទន្លេរពៅ ហើយ និង ខេត្រ យើង ខ្មែរ ទាំង ប៉ុន្មាន ដែល នៅ មាត់ សមុទ្រ ខាង ទិស បស្ចឹម ឯ ស្តេច យួន យក ដី ដែន ស្រុក ខ្មែរ ទាំង ប៉ុន្មាន នៅ ខាង ត្បូង គឺ ព្រៃនគរ កូសាំងស៊ីន សព្វ ថ្ងៃ នេះ រហូត ទៅ ដល់ ទល់ នឹង ព្រែក ជីក ខេត្រ ពាម ខាង ឯ លិច ខាង ឯ កើត យក រហូត ទៅ ទន្ទឹម នឹង ក្រុង ភ្នំពេញ ។ ឯ ស្តេច ម្ចាស់ ផែនដី យើង លោក កើត ទុក្ខ ព្រួយ ព្រះទ័យ ដូច ជា រាស្ត្រ ដែរ ព្រោះ ទ្រង់ ឈ្វេង យល់ ថា សៀម ហើយ និង យួន វា គិត យក ស្រុក ខ្មែរ បញ្ចូល ក្នុង ស្រុក វា រាល់ គ្នា ប៉ុន្តែ វា បញ្ចូល មិន ទាន់ បាន ព្រោះ វា ជា សត្រូវ នឹង គ្នា ហើយ ចែក គ្នា មិន កើត ដ្បិត វា ចង់ បាន តែ ទាំង អស់ រាល់ ខ្លួន ។ ម្ចាស់ យើង លោក ព្រួយ ព្រះទ័យ ១ ជំពូក ទៀត ព្រោះ សៀម វា ចង់ ទំនុក បំរុង លោកៗ ពុំ សព្វ ព្រះទ័យ ព្រោះ វា មិន ទុក លោក ជា ស្តេច ផែន ដី ស្រុក ខ្មែរ វា ទុក លោក ដូច ជា ចៅហ្វាយ ស្រុក ខ្មែរ វិញ ឯ យួន វា ទុក លោក ជា ចំណុះ វា ហេតុ ដូច្នេះ ព្រះអង្គ ក៏ រឹត តែ ព្រួយ ព្រះរាជហឫទ័យ ក្រែង កើត ចម្បាំង ជា ថ្មី ទៀត ក្រែង ស្រុក ខ្មែរ នឹង វិនាស អន្តរាយ ហើយ ផុត មាន អស់ ពូជ ខ្មែរ ក្រែង នៅ តែ សៀម ឬ នៅ តែ ខ្មែរ ដែល ទុក សក់ បួង ពី ក្រោយ ដូច ជា ពួង ស្មៀង យក កន្សែង ជូត ក្បាល ដូច ជា យួន ។

ឯ ហ្លួង យើង កាល នោះ លោក ចេះ តែ ខំ ប្រឹង តាម ការ ទ្រង់ ចាត់ ឲ្យ ចម្លង សត្រា បាលី ច្បាប់ ទម្លាប់ ហើយ ស៊ើប សួរ រក ពង្សាវតារ ដែល នៅ សល់ ឃើញ ទាំង ប៉ុន្មាន ឲ្យ យក មក ចម្លង ទុក ព្រោះ លោក មាន ព្រះរាជហឫទ័យ ដើម្បី នឹង រៀប ចំ

ស្រុកខ្មែរយើងឲ្យរបបរៀបរយតែទ្រង់នៅមានព្រះវិតក្កក្រែងតទៅមុខសៀម ហើយ និង យួនវាយកស្រុកយើងខ្មែរ ចែកគ្នា ទ្រង់ព្រះចិន្តាតែម្ល៉ោះ ទើបទ្រង់ឈ្វេងយល់ថានឹងពឹងស្រុកយូរ៉ុប[1] ណា១ឲ្យជួយទំនុកបំរុងឥឡូវនឹងពឹងបុណ្យអាំងគ្លេស[2] បានស្រុកក្លឹង[3] ហើយ និងស្រុកសឹង្គៈបួរ[4] ហើយ ឥឡូវនឹងទៅពឹងបុណ្យវិឡាន្ទា[5] ទ្រង់ពុំសព្វព្រះទ័យ ដ្បិតវិឡាន្ទាធ្វើជាចៅហ្វាយ នៅស្រុកយ៉ាវ៉ា[6] ស្រុកសូម៉ាត្រា[7] ហើយ ឥឡូវនឹងទៅពឹងបុណ្យអឺះស្ប៉ាញ៉ុល[8] ឬ ប្រូតូកេស[9] ដ្បិតសាសន៍ទាំងនោះពុំពូកែ ទ្រង់ព្រះចិន្តាតែម្ល៉ោះស្រេច ហើយ ក៏ទ្រង់សម្រេចថានឹងពឹងបារាំងសែស ដ្បិតបារាំងសែសគ្មានស្រុកចំណុះនៅប្រឫស្រុកខ្មែរ ។

១ទៀតកាលពីដើមទ្រង់គង់នៅស្រុកបាងកក បានជួបនឹងបារាំងសែស ហើយ ទ្រង់ទតយល់រីករាយ មិនឆ្មើងកន្ត្រើងនឹងនរណារាក់ទាក់រាប់អានអ្នកទាំងពួង ហើយ ចិត្តថ្លើមក៏មានធម៌សប្បុរស ទើបទ្រង់សម្រេចថាសុំពឹងបារាំងសែសឲ្យជួយទំនុកបំរុងការព្រះរាជសត្រូវយួននៅស្រុកព្រៃនគរ ហើយ និងការព្រះរាជសត្រូវសៀមជាដើម ព្រោះមានខា[10]លួងមកឈរអមព្រះអង្គនៅស្រុកឧដុង្គមានជ័យ ទ្រង់មានព្រះទ័យអៀនខ្មាស ចង់ឲ្យរបូតរួចពីដៃសៀមនោះ

---

[1] ស្រុកអឺរ៉ុប (យូរ៉ុបគឺយើងអានតាមសៀម ឬតាមអង់គ្លេស)

[2] Anglais (Angleterre)

[3] Inde. ឥណ្ឌា

[4] Singapour. សិង្ហបុរី

[5] វិឡាន្ទា ឬ វិឡាន្ទា ក្នុងភាសាខ្មែរសម័យកណ្តាល យើងសំដៅស្រុកហុលលង់ (Hollande, Hollandais)-.

[6] Java ឬ ស្រុកជ្វា ។

[7] Sumatra

[8] Espagnol

[9] Portugais.

[10] ពាក្យសៀមមានន័យថា «ខ្ញុំ, បម្រើ» ។

ណាស់ ទើប ទ្រង់តែងរាជទូត២នាយ ឲ្យនាំព្រះរាជសារ ទៅដល់កុងស៊ុល [11] បារាំងសែស នៅស្រុកសីង្គះបួរ១ ច្បាប់ ទៀត ទៅដល់ អំម្ប៉ឺរ៉ឺរ [12] ស្តេច បារាំងសែស ក្នុងសេចក្តីព្រះរាជសារ នោះ ថាសុំ ពឹង បុណ្យ ស្តេច បារាំង សែស សុំ ឲ្យ ស្តេច បារាំងសែសតែងរាជទូត ចូល មក នឹង ចុះសន្យាគ្នា នោះ ស្តេច បារាំង សែស មិនឃើញ តែង រាជទូត ឲ្យ មក ចុះ សន្យា ស្រាប់ តែ ចាត់ កង ទ័ព មក ច្បាំង នឹង ស្តេចទេព្ទាស្រុកយួន ហើយ វាយ យកស្រុកព្រៃនគរ ហើយ យកស្រុកកូសាំងស៊ីន បាន ពាក់កណ្តាល ជាមុន ទើប យកពាក់កណ្តាល ទៀត រៀង ទៅទល់ នឹង ខែត្រពាម នោះ ហ្លួង ក៏ មាន ព្រះរាជហឫទ័យ អំណរ ដោយសារ ឃើញ បារាំង សែស លើក ទ័ព មក វាយ ដេញយួនកាល ហ្លួងសុគតក្នុងឆ្នាំមមែ ឯកស័ក ចុល្លសករាជ១២២០ឆ្នាំ ។

គិត រឿក ឃើញ ពីដំណើរ ទាំង នោះ សព្វ គ្រប់ ទៅ ខ្ញុំ មាន ចិត្ត អំណរ នឹង បារាំងសែស ដែល មក ដេញ យួន វា ជាសត្រូវ នឹង យើង ខ្មែរ វា វាយ ដណ្តើម សង្កត់សង្កិន ស្រុក យើង ជិតៗ តែ នឹង ៣០ ឆ្នាំ ហើយ វា តាំង ស្តេច ស្រីៗ បី ព្រះអង្គ ជា ឯករាជ ១អង្គ ជា ទី ឧបរាជ ១ អង្គ ទៀត ជា ទី ព្រះកែវហ្វា ហើយ វា ធ្វើ បន្ទាយ វាយ ពេញ តែ ស្រុក ខ្មែរ ចិញ្ចឹម ខ្មែរ ឲ្យ ធ្វើ ចៅហ្វាយ ស្រុក ឲ្យ ទុក សក់ ស្លៀក ពាក់ តាម សាសន៍ វា ជាយួន ហើយ វាគិតផ្លាស់ ឈ្មោះខែត្រ ស្រុក ខ្មែរ ដាក់ ឈ្មោះ ជា យួន ប៉ុន្តែ នៅ វេលា នោះ យើង ខ្លាច តែ បារាំង សែស កាលណា វាយ ស្រុក យួន រួច ហើយ ក៏ ត្រឡប់ ទៅស្រុកវិញ មិនមកជួយ យើងខ្មែរ ។

៦ បារាំង សែស ដែល លើក ទ័ព ទៅ ច្បាំង នឹង ស្តេច យួន នោះ បើ អ្នក ទាំង ឡាយ ពុំដឹង ជាហេតុដើម ទងដូច ម្តេច នោះ ខ្ញុំនឹង អធិប្បាយ រាយ ដំណើរ ជូនស្តាប់ តាម ដែរ ខ្ញុំ បានដឹងឮ គេនិយាយ រាល់ គ្នា នៅ វេលា គ្រា នោះ ថា កាល នោះ ប្រហែល ជាង ១២០ ឆ្នាំមក ហើយ នោះកូនស្តេច ស្រុកយួន ច្បាំង នឹង ពួក ក្បត់ ដែល គិត បះ

---

[11] Consul គឺ ជា បុគ្គលិក ទូត មាន ឋានន្តរសក្តិ ខ្ពស់ ជិត ស្មើ រាជទូត ។

[12] Empereur គឺ ជា ស្តេច ចក្រភព ។

ឲ្យាំងដំណើ្តមយករាជស្រុកយួន ក៏កាលនោះ មានពួក សេនាទាហាន បារាំងសែស ហើយ និងពួក កប៉ាល់ ចម្បាំង ទាំង អស់ ជាង ៤០០ នាក់ ចូល ចិត្ត យក អាសារ ធ្វើរាជការ ថ្វាយ ហើយ ឲ្យាំងនឹងពួកក្បត់នោះយករាជ្យ ថ្វាយ ឯពួកបារាំងសែស ដែលប្រដៅសាសនាគ្រិះស្តាំង[13] ទៅ អន្ទង យក ពួក សេនា ទាហាន ទាំង នោះ មក ជួយ ស្តេចស្រុកយួន ព្រោះតែពួកប្រដៅសាសនាទាំងនោះមាន ចិត្តស្លូតត្រង់ នឹងស្តេចយួន ធ្វើរាជការ ថ្វាយ ស្តេច ហើយ អស់ អាណាប្រជានុរាស្ត្រ យួន ក៏ ស្រឡាញ់ រាប់អានពួក ប្រដៅសាសនា ទាំងនោះណាស់ ហើយ មានរាស្ត្រ យួន ប្រុស ស្រី ជាច្រើន លែងចោល សាសន៍របស់ខ្លួនរត់ចូល សាសន៍ បារាំងសែស ។

ឯពួក សេនា ទាហាន និង ពួក បារាំង សែស ទាំង ប៉ុន្មាន ដែល ពួក ប្រដៅសាសនា បង្គាប់ បញ្ជា នោះ ក៏ មាន ចិត្ត ក្លាហាន ហើយ នាំ ពួក កង ទ័ព ស្តេច យួន ឲ្យាំងនិងពួកក្បត់ៗ ក៏អបរាជ័យ[14] ចាញ់ បាក់បបខ្លប ខ្លាច ហើយ អ្នក ស្តេច ទេព្តាយ៉ាឡុង ក៏ បាន ឡើង សោយរាជ្យ ជាស្តេច គ្រប់ គ្រង មិនតែក្នុង ចំណែកនគរ យួន ហើយ និង ស្រុក កូសាំងស៊ីន ឡើយ ទាំង ស្រុក តុង កឹង ក៏ បាន ចូល មក ក្នុង ព្រះរាជាណាចក្រទាំងអស់ ឯនគរ ស្តេច យួន ក៏ បាន ធំ ទូលាយ ឡើង ខាងជើងរហូតហួស ស្រុក ចិនទៀតទៅទល់នឹងសមុទ្រ ខាងកើតដែល គេហៅសមុទ្រសៀម ពីខាងទិស នីរតីទល់នឹងខែត្រពាម ឯនគរយួនកាល នោះចម្រើនធំ ទូលាយ ជាធម្មតា ។

រីស្តេចយ៉ាឡុងជាស្តេចយួន នោះស្លាប់ ក្នុង ឆ្នាំ ថោះឯកស័ក សករាជ ១១៨១ ឆ្នាំមានកូនប្រុស ១ ឈ្មោះមិញម៉ាងឡើងសោយរាជ្យតវង្សឈ្មោះស្តេច

---

[13] Christian (អាន តាម សំនៀង អង់ គ្លេស) ។

[14] «អបរាជ័យ» ក្នុងអត្ថបទនេះមានន័យ ថា «បរាជ័យ, ចាញ់...» ។ ទម្លាប់ខ្មែរសម័យ កណ្តាល ប្រើ ផ្ទុយ ពីន័យ ក្នុង ភាសាបាលី ។ «អបរាជ័យ» គឺមានន័យប្រាកដគឺ «មិនចាញ់» ។

មិញ ម៉ាង នោះឯងដែល ចាត់កងទ័ពយួន ឲ្យ មកច្បាំងនឹងយើងខ្មែរ កាល នោះជា ចម្បាំង ធំណាស់ នគរ យើង ខ្មែរ នេះ ហៀប តែនឹង បាន ដៃយួន ។

ឯស្តេច យួន នោះ ជា មនុស្សកំណាច ច្រណែន និន្ទាឈ្នានិស ចេះតែ អៀស ខ្លួន មិន ទុក ចិត្ត នរណា ហើយ តាំង ធ្វើ ទុក្ខ បុក ម្នេញ ពួក សេនា ទាហាន បារាំង ចំនួន ១២ នាក់ ដែល ចូល មក នៅៗ ធន់ មិន បាន ស្លាប់ អស់ សល់ តែ ២ នាក់ ក៏ ធន់ មិន បាន ហើយ នាំ ប្រពន្ធ យួន ហើយ និង កូន ដែល កើត ពី ប្រពន្ធ យួន នោះ ត្រឡប់ វិល ទៅស្រុក បារាំងវិញ ។

កាល ក្រោយ ពួក បារាំង សែស ចេញ ទៅ នោះ ស្តេច យួន តាំង តែ សង្កត់ សង្កិន ធ្វើ បាប ពួក លោក សង្ឃ បារាំង ហើយ និង ពួក យួន ដែល ចូល សាសន៍ គ្រិះស្តាំង ហើយ ឲ្យ ចាប់ ចង ក្រពើ ធ្វើ បាប និង ប្រហារ ជីវិត លោក សង្ឃ បារាំង សែស ហើយ និងពួក ចូល សាសន៍ នៅក្នុង ស្រុកយួន ស្រុក តុងកឹង ស្រុក កូសាំងស៊ីន ជា ច្រើន ។

ស្តេច នគរ បារាំង សែស បាន និយាយ រំឭក ទូន្មាន ជា ច្រើន ដង ច្រើន គ្រា ប៉ុន្តែ ស្តេច យួន មិន ទទួល ស្តាប់ យក ចិត្ត ទុក ដាក់ សោះ ចេះ តែ រឹត ធ្វើ បាប ពួក ប្រដៅសាសនាហើយ និងពួក ចូល សាសន៍ តទៅមិនតែប៉ុន្តែម្ល៉ោះសោត ស្តេច យួន នៅរឹងទទឹង មិន ទទួល ឲ្យ ជួប សំដីនឹងរាជទូត នគរ បារាំង សែស ហើយ មិន ព្រម ទទួល មើល ស្តាប់ ព្រះរាជសារ ដែល ស្តេច នគរ បារាំង សែស ឲ្យ រាជទូត នាំ មក នោះ ផង ។

ឯស្តេច យួន ឈ្មោះ មិញ ម៉ាង នោះ ស្លាប់ ប្រហែល ក្នុង ឆ្នាំ ដែល ហ្លួង ម្ចាស់ អង្គឌួង យើង បាន ឡើង សោយរាជសម្បត្តិ គ្រប់ គ្រង ក្រុងកម្ពុជាធិបតី ហើយ នៅវេលា គ្រា នោះ គេ ចេះ តែ ក្រែង ថា ស្តេច ស្រុក បារាំង សែស និង ចាត់ កង ទ័ព ឲ្យ មក ផ្តន្ទា អស់ ពួក យួន ដែល វា ប្រព្រឹត្ត បទ អាក្រក់ ខុស នឹង ធម៌ ។

លុះដល់ ស្តេច ធៀវទ្រី បាន ឡើង សោយរាជ្យ ក្នុង ស្រុក យួន នោះ ឃើញ អន់កំណាចនឹងពួក ប្រដៅសាសនា គ្រិះស្តាំង ហើយ បាន បើក ពួក ប្រដៅ

សាសនាដែល ខ្មោចស្តេចឪពុក ចាប់ដាក់គុកទាំង ប៉ុន្មានៗ នោះប្រគល់ខ្លួនឲ្យ កុំម៉ង់ឡាំង[15] នាយកប៉ាល់ ចម្បាំងបារាំងសែស ទាំងអស់ ប៉ុន្តែ អំណើះតមកក្រោយទៀត ស្តេចធៀវទ្រីក៏តាំងឲ្យធ្វើបាបសង្កត់សង្កិនទៀត ហើយ បង្គាប់ឲ្យយកទោសដល់ជីវិតឥតជំនុំជំរះ ពួកបារាំងទាំងប៉ុន្មានដែលប្រទះឃើញនៅក្នុងស្រុកយួនឃើញស្តេចយួនប្រព្រឹត្តបទឥតសប្បុរសដូច្នោះ នោះរាជការក្រុងបារាំងសែសក៏យល់ថានឹងធន់អត់ទ្រាំឲ្យស្តេចយួនប្រព្រឹត្តដូច្នោះតអង្វែងទៅទៀតមិនបាន លុះគិតស្រេចដូច្នោះក៏ចាត់កប៉ាល់ចម្បាំង ២ មក បាញ់បន្តក់គ្រាប់បែកលើស្រុកទូរ៉ានឆេះផ្ទះសម្បែងអ្នកស្រុកទាំងប៉ុន្មានអស់ ៦ អ្នក ស្តេចធៀវទ្រីកើតទុក្ខអន់ចិត្តហើយភ័យបារម្ភជាខ្លាំងក៏អស់បុណ្យទទួលអនិច្ចកម្មហើយមានកូនប្រុសនាមឈ្មោះទឺឌិត ឡើងគ្រងរាជសម្បត្តិជាតំណាស្តេចឪពុកក្នុងចុល្លសករាជ១២០៩ឆ្នាំមមែនព្វស័កនៅវេលានោះសេចក្តីដែលប្រព្រឹត្តជាបឋមកម្ម គឺសង្កត់សង្កិនកំហែងកំចោករោកពួកបារាំង ក៏រឹងរឹតតែខ្លាំងឡើងនឹងគិតគណនាពុំបានឡើយ ។

លុះដល់ ១០ ឆ្នាំតមកទៀត នោះរាជការស្រុកបារាំងសែស ហើយនិងរាជការស្រុកអាំងគ្លេស នឹងធន់អត់ទ្រាំពុំបាន ក៏ចាត់កងទ័ពស្រុកទាំង ២ ជិះកប៉ាល់ភ្លើងមកធ្វើទោសផ្តន្ទាអស់ពួកចិនដែលវាប្រព្រឹត្តបទអធម៌ ដូចយួនវាធ្វើបាប ហើយចេះតែប្រមាថមាក់ងាយពួកបារាំង ហើយ និង ពួក បារាំងអ្នកដើរសមុទ្រនោះកងទ័ពនគរទាំង ២ ចូល លុកវាយស្រុក ក្រុងស្តេចក្រុងចិនប្រាប់ចិនទាំងអស់ទាំងនគរឲ្យដឹងខុសដឹងត្រូវ ។

លុះបានធ្វើទោសផ្តន្ទាស្រុកចិនរួចហើយ ពួកកងទ័ពអាំងគ្លេសក៏ត្រឡប់វិលទៅស្រុកវិញនៅតែបារាំងសែសដែលកាលមុននោះបានធ្វើទោសផ្តន្ទាអស់ពួកយួនក៏ឈប់នៅស្រុកអាំងដូស៊ីន វាយស្រុកទូរ៉ាន់ ក្នុង ឆ្នាំ មមី

---

[15]Commandant នាយទាហានសក្តិ ៤ ។

សិរិទ្ធីសក័យកស្រុកព្រៃនគរក្នុងឆ្នាំមមែឯកស័ក ហើយ វាយ យក បាន អស់ទាំងស្រុកកូសាំងស៊ីនក្នុង២ឆ្នាំ៣ឆ្នាំ តមកក្រោយទៀតនេះព្រោះតែហេតុដូច្នេះបានជាបារាំងសែស ច្បាំងនឹងស្តេចយួន ។

១ទៀតហេតុដូចម្តេចបានជា ស្រុកខ្មែរយើងក៏លែងភ័យ បារម្ភនឹងយួន រួចហេតុដូចម្តេចក៏បានជានៅតែសត្រូវ១ចំណែកគឺ សត្រូវនឹងស្តេចសៀម នោះ កាលនោះ ព្រះបាទ សម្តេច ព្រះនរោត្តម ជា ព្រះរាជបុត្រាថ្លៃ នៃ ព្រះបាទសម្តេច ព្រះហរិរក្សរាមា ឥស្សរាធិបតី (ព្រះអង្គឌួង) ដែល ពាក្យរាស្ត្រទាំងពួងហៅថា ហ្លួងសុរិណ្ណកោដ្ឋ បានឡើងសោយរាជ្យសម្បត្តិ គ្រងក្រុង កម្ពុជា ខ្មែរ យើង ក្នុង ចុល្លសករាជ១២២០ឆ្នាំមមែឯកស័កនោះទ្រង់មានព្រះរាជហឫទ័យ បារម្ភក្រែង តែស្រុកបារាំងសែស មិនមកជួយ ទំនុកបំរុងក្រុងកម្ពុជា នោះ ស្តេច សៀម នឹង សង្កត់យកក្រុងកម្ពុជារួចពីនោះមកទៀតនៅមាន ព្រះអង្គម្ចាស់ស៊ីវត្ថាដែល ជា ព្រះរាជបុត្រទី៣នៃព្រះបាទសម្តេចហរិរក្សរាមា ដែលមិនគួរគប្បីនឹងត្រូវឡើង គ្រងរាជសម្បត្តិដំណាង អង្គសម្តេច ព្រះវររាជ បិតា នោះ គិត បះបោរ តាំង ជាកង ទ័ព ហើយរត់ទៅជ្រកក្នុងស្រុកសៀម ។

ឯស្តេចស្រុកសៀមបន់ឲ្យតែម្ចាស់ស៊ីវត្ថា លើកកងទ័ព ចូល មក ច្បាំងនឹង ព្រះបាទសម្តេច ព្រះនរោត្តម ក្នុងកម្ពុជាវិញដូចកាល ដែល ព្រះរាជវង្សា ខ្មែរទាំងប៉ុន្មានដែលក្បត់តាំងតែអំពីដើមរៀងមក នោះតែរត់ទៅជ្រកពឹង បុណ្យសៀមៗ តែងតែជួយកាន់ជើងរៀងរៀបដរាបមក ។

នោះនៅវេលានោះក្នុងស្រុកខ្មែរក៏តាំងមាន សឹកសង្គ្រាម ច្បាំងរាំងដល់ ឡើងវិញ មិនតែច្បាំងពីព្រោះព្រះអង្គស៊ីវត្ថានោះឡើយ នៅ មាន ពួក ក្បត់តាំងខ្លួនជាអាចារ្យ អាក្បត់១នោះឈ្មោះអាស្វា វា បំបះ ខាង ខែត្រទ្រាំងបន្ទាយមាសពាមហើយលើកកងទ័ព លុក វាយ យក ស្រុក កំពត អា១ទៀតឈ្មោះពោកំបោរ វា បំបះ ខាងខែត្រ ក្រចេះ ស្ទួង ត្បូង ឃ្មុំ បាភ្នំ ។

ឯអាក្បត់ទាំងពីរនាក់នោះ កាលកងទ័ពហ្លួងដេញប្រកិតជិតនឹងចាប់បានខ្លួនវាៗរត់ទៅចូលក្នុងដែនស្រុកកូសាំងស៊ីនពួនក្នុងស្រុកពាមមាត់ជ្រូកលង់ហោរដែលនៅក្នុងអំណាចយួនៗវាទំនុកបំរុងអាក្បត់ទាំងពីរនោះ ព្រោះយួនវាជាមហាសត្រូវនឹងខ្មែរយើងពីដើមមកស្រេចហើយ អាក្បត់ទាំងពីរនោះវាត្រឡប់ចូលមកដើររាតត្បាតបំបះបំបោរអស់រាស្ត្រប្រជាក្នុងស្រុកខ្មែរទៀត ។

នៅរដូវដើមឆ្នាំ ចុល្លសករាជ១២២២ ឆ្នាំរកទោស័ក ចៅហ្វាយស្រុកបារាំងសែសនៅស្រុកព្រៃនគរដែលបង្គាប់លើកងទ័ពជើងគោកជើងទឹកទាំងប៉ុន្មាន ចាត់នាម៉ឺនបារាំងសែស ១ នាក់ ជិះកុប៉ាល់មកចតនៅខែត្រកំពតស្រេចឡើងទៅថ្វាយបង្គំគាល់ព្រះបាទសម្តេចព្រះនរោត្តម កាលទ្រង់គង់នៅព្រះបរមរាជវាំងឧដុង្គមានជ័យ ហើយយកសេចក្តីក្រាបបង្គំទូលតាមផ្លូវរាជការថារាជការបារាំងសែសគិតសម្រេចថាត្រូវយកស្រុកកូសាំងស៊ីនទុកជារបស់រាជការបារាំងសែស ព្រះបាទសម្តេចព្រះនរោត្តមបានទ្រង់ជ្រាបដូច្នេះក៏មានព្រះរាជហឫទ័យសោមនស្សនឹងរាជការបារាំងសែសយកស្រុកកូសាំងស៊ីនផ្តាច់ជារបស់បារាំងសែស លុះរំលងបាន ១ ខែតមកនោះព្រះបាទសម្តេចនរោត្តមទ្រង់តែងរាជទូតឲ្យទៅជួយអំណរចៅហ្វាយស្រុកបារាំងសែសនៅស្រុកព្រៃនគរ ឯសៀមកាលឃើញព្រះបាទសម្តេចព្រះនរោត្តមព្រមទទួលស្រុះស្រួលនឹងបារាំងសែសក៏អន់ចិត្តដ្បិតបារាំងសែសខ្លាំងពូកែជាងខ្លួនហើយបានមកទំនុកបំរុងក្រុងកម្ពុជា ស្រេចហើយធ្វើសំបុត្រសន្យា បន្ថយយួនហើយនិងសៀមពីស្រុកខ្មែរ ដាក់ស្រុកខ្មែរឲ្យនៅក្នុងទំនុកបំរុងរាជការបារាំងសែសដែលជាមហានគរធំវិញហើយហាមប្រាមនគរសៀមនគរយួនកុំឲ្យលើកទ័ពមកដណ្តើមយកក្រុងកម្ពុជាតទៅ ។

តាំងពីបានរាជការបារាំងសែសមកទំនុកបំរុងកាលណាក្រុងកម្ពុជាក៏បានសម្បូណ៌សោភិនី ឥតមានសត្រូវឯណាមកបៀតបៀនយាយីហើយ

អាណាប្រជានុរាស្ត្រក៏រកស៊ីសុខសប្បាយ តាមដោយសុចរិតពិតត្រង់ ពុំមានព្រួយនឿយ ភិតភ័យរត់លួននឹងសឹកសមរ[16]សង្គ្រាម ជ័យ ឡើយ ។

កាលនោះ បារាំងសែស បាន ធ្វើរាជការ ថ្វាយ សម្តេច ព្រះនរោត្តម ជួយច្បាំងដេញចាប់អាចារ្យស្វា ពោកំបោរ ឯខ្លួនពោកំបោរ បាក់ទ័ព ពីក្នុងខែត្របាភ្នំ រត់ទៅដល់ស្រុកកំពង់ធំខែត្រកំពង់ស្វាយ ចាប់បានហើយ ប្រហារជីវិតនៅទីនោះ ។

នៅវេលានោះក្នុងទន្លេសាប ទន្លេធំ ហើយ និងតាមដងស្ទឹង មានតែទូកថ្លៃចិន ទូក២ ទូក៣ ឯស្រូវថ្លៃ ៣ ថាំង ៤ កាក់ ដឹកដាក់ដល់ជើងកំពង់ បើទិញដល់ផ្ទះថ្លៃតែ ៣ ថាំង ២ កាក់កន្លះ ដ្បិតផ្ទះឆ្ងាយ ពីជើងកំពង់ ពិបាកដឹកនាំតាមផ្លូវរទេះដែល មិនទាន់មានថ្នល់ ។

ឯសំពត់ផាឱប ទេស ឯកថ្លៃអស់ យ៉ាងរកទិញប្រើការពុំបាន ទេ ហើយ វេលាគ្រានោះសុទ្ធតែចិនវារកស៊ីក្នុង ស្រុកខ្មែរ យើងនេះ បាន ចំណេញច្រើនណាស់ ហើយ ប្រាក់ក្នុងស្រុកខ្មែរទាំងប៉ុន្មាន នៅដៃវាទាំងអស់ ហើយ កាលណាវារកស៊ីបានប្រាក់ច្រើនវានាំយកទៅស្រុកចិន ។

ឯកប៉ាល់ភ្លើងដែល មកដល់ក្នុងស្រុកខ្មែរមុនគេនោះជាកប៉ាល់ បារាំងសែស ខ្ញុំបានឃើញជាក់នឹងភ្នែកហើយ នៅចាំច្បាស់ដល់ឥឡូវ កាល កប៉ាល់នោះមកដល់កំពង់លួង អ្នកស្រុកផ្អើលនោឡោ ដ្បិត ឆ្ងល់ ថា កប៉ាល់ ឥត ក្តោងថែវ ក្រដឹងហើយ បើកលឿនលើទឹកបាន មនុស្សប្រុស ស្រី ចាស់ ក្មេងរត់ទៅមើលលាន់ ប្រពូនប្រពាន់លើគ្នា ហើយ ឆ្ងល់ មិនយល់ ថាដូច ម្តេច សោះ ស្រាប់តែឃើញរលកបែកពពុះខាងកន្សៃហើយ លឿនពោរទឹកពីក្បាល ជះទៅចំហៀងសង្ខាង កើតជារលកបោកទៅខាងមាត់ច្រាំង អ្នក ដែល មកមើលទាំងប៉ុន្មាន នោះអស្ចារ្យលាន់មាត់ស្រែកហៃយ៉ាហៃយ៉ា អឺកអធឹក

[16] «សមរ» មកពីបាលី-សំស្ក្រឹតមានន័យថា «សង្គ្រាម, ទ័ព» ។

គឹកកងរំពង មើល មិន ដាក់ ភ្នែក ដោយសារ ឃើញ ផ្សែង ចេញ តាម បំពង់ភ្លើង ហើយ ឮ សន្ធឹកគគុកគគាក់ ពីខាងក្នុងកប៉ាល់ នោះ ទាំង ហ្លួង ក៏ ស្តេច មក ជាមួយ នឹងនាម៉ឺនមុខមន្ត្រី ហើយ ទ្រង់ យាង ទត មក ពី មាត់ កំពង់ មក ជា ច្រើន ម៉ោង ទ្រង់ ព្រះសន្និះសង្ស័យ នឹងកប៉ាល់ ព្រោះ មិន ទាន់ ជ្រាប ថា ធ្វើ ដូច ម្តេច ខ្លះ អស់ ទាំង អ្នក ចាស់ ប្រជាឈប់ ឈរ មើល រំពឹងគិត ហើយ យល់ ថា នេះ ជា មនុស្ស អ្នក ស្រុក នគរ ធំ គេ មក ដល់ ស្រុក យើង ហើយ ៗ មក ជួយ ទំនុក បំរុង យើង ស្រុក យើង នឹង បាន ចម្រើន ផ្លូវ វិធី ជា ថ្មី ឡើង ទៀត ប្រហែល ជា នឹង ត្រឡប់ បាន ឡើង ជា នគរ ធំ ដូច ខ្មែរ ដើម វិញ នោះ ចាប់ ដើម តាំង ពី ព្រះបាទ សម្តេច ព្រះនរោត្តម សោយរាជ្យ រៀង មក ដល់ ឥឡូវ នេះ នៅ ក្នុង ស្រុក ខ្មែរ វិធី ខាង ចំណេះវិជ្ជា ក៏ ចម្រើន ហើយ ថ្កើង រុង រឿង ជាង អំពី ដើម នោះ ច្រើន ណាស់ ហើយ គ្មាន សត្រូវ មក បៀត បៀន ពីព្រោះ មាន អ្នក មាន បុណ្យ អំណាច ដែល ទំនុក បំរុង យើង គេ គ្រប់ គ្រង ពួក យួន នៅ ស្រុក កូសាំងស៊ីន ហើយ សៀម មក ខ្លាច មិន ហ៊ាន មក បៀត បៀន ទៀត តាំង ពី វេលា គ្រា នោះ រៀង មក ។

ចូរ អស់ លោក អ្នក ទាំងឡាយ នាម៉ឺនក្តី រាស្ត្រ ក្តី មើល ហើយ ពិចារណា គិត ឲ្យ សព្វ ទៅ ឃើញ ឬ ទេ ស្រុក យើង សព្វ ថ្ងៃ នេះ ខុស គ្នា នឹង កាល ៥០ ឆ្នាំ មុន នោះ ឃើញ ខុស គ្នា ដូច ម្តេច ខ្លះ ហើយ គិត កាល ដែល ស្រុក កើត ចម្បាំង រាំងជល់ ហើយ ស្រុក ឥឡូវ ដែល បាន និង សុខ សប្បាយ ក្សេម ក្សាន្ត គ្រប់ ទីកន្លែង ហើយ ប្រាក់ ក៏ មាន សម្បូណ៌ ក្នុង ស្រុក ខ្មែរ យើង គ្រប់ ផ្ទះ សម្បែង ក៏ មិន ដែល ដាច់ ខ្វះ ចាយ សោះ គង់ តែង មាន ប្រាក់ ចាយ ខ្លះ រាល់ ផ្ទះ គ្រប់ គ្នា ហេតុ ដែល បាន សម្បូណ៌ ទាំង នេះ ពីព្រោះ អ្វី នោះ ឃើញ ថា សេចក្តី អត់ ឃ្លាន មិន សូវ មាន តាំង តែ ពី កាល បារាំងសែស ចូល មក នៅ ក្នុង ស្រុក យើង ហើយ ស្រុក យើង ក៏ មិន យូរ ឡើយ សម្បូណ៌ មាន ធន ធាន អ៊ើ ដូច ជា ខ្លួន តា នេះ អាយុ ៨០ ឆ្នាំ ប្លាយ ហើយ ៗ ចាំ ដំណើរ រឿង ព្រេង នាំ មក និទាន ឲ្យ កូន ចៅ

ទូតលួតលានៅឯក្រោយឲ្យដឹងរឿងបារាំងសែសនេះកាលពីមុនដូចម្ដេចតមកទៀតដូចម្ដេចមួយទៀតយើងសព្វថ្ងៃនេះ ចូរចាំ កុំភ្លេច សេចក្ដីដែលមនុស្សពីដើមធន់រងលំបាក ទុក្ខវេទនានោះដូចម្ដេចខ្លះហើយ កុំភ្លេចគុណបារាំងសែសតែនាំមាត់អាក្រក់គិតការទុច្ចរិតស្វាត់កំបាំងហើយ នោះវានាំឲ្យស្រុកនគរយើង ត្រឡប់ទៅកន្លែងដើមវិញ ដូចកាលគ្រាដែលចេះតែកើតច្បាំង កំសត់អត់ឃ្លាន២០ឆ្នាំម្ដង ១០ឆ្នាំម្ដង ជួនណាឃើញទ័ពយួនមក ជួនណាឃើញទ័ពសៀមមកម្ដងទ័ពមកពីស្រុកនេះម្ដងទ័ពមកពីស្រុកនោះហើយ មានទាំងពួកចោរកំណាចកាចផ្ដុំគ្នា លើកជាពួកជាកង លួចប្លន់កាប់ចាក់សម្លាប់គ្នា ហើយដុតផ្ទះសម្បែងវត្តអារាមវិនាសអស់ ។

អើកាលនោះប្រហែល៥០ឆ្នាំមកហើយ នោះស្រុកយើងនោះគ្មានអ្វីសោះ សៀមហើយនិងយួនវាមកស្បៀតសង្កត់សង្កិនយើងហៀបៗតែនឹងសូន្យឈ្មោះផង ដល់មកឥឡូវនេះមានគេស្គាល់យើងទាំងពិភពហើយ សារពើផលជំនួញយើងគឺស្រូវកប្បាសម្រេចហើយនិងត្រីពីក្នុងទន្លេព្រែកបឹងស្ទឹងយើងដែលកាលពីដើមមិនសូវបាននាំចេញទៅប្រទេសក្រៅហើយច្រើនតែឈ្មួញចិនចូលទិញនោះឥឡូវនេះមានកប៉ាល់ភ្លើងនាំទៅដល់ស្រុកម៉ានីល[17] ស្រុកចិនស្រុកយីពុនស្រុកយ៉ាវ៉ាហើយនិងប្រទេសយូរ៉ុប ។

កាលដើមឡើយគេមិនទាន់ស្គាល់ស្រុកយើង ឥឡូវគេមកពីគ្រប់ទិសដំបន់មកមើលក្រុងភ្នំពេញ នគរធំ នគរវត្តហើយ ចង់ទិញទំនិញអ្វីៗ មានគ្រប់ ប្រទេសក្រោមមេឃនេះក៏មានឲ្យទិញទាំងអស់ក្នុងស្រុកខ្មែរ កប៉ាល់សាលុប[18]របស់ចិនក្លឹង ឬរបស់បារាំងខ្លះមានសព្វថ្ងៃនេះជាង៦០បើកជួញជួលសណ្ដោងទូកទៅមកហូរហែតាមទន្លេបើទៅពីភ្នំពេញទៅព្រៃនគរចម្ងាយ

---

[17] រដ្ឋធានីប្រទេសហ្វីលីពីន ។

[18] ពាក្យបារាំងសំដៅកប៉ាល់តូច "Chaloupe"

តែ ២៤ ម៉ោង ឯស្រុកព្រៃនគរ នោះ កាលដែលនៅក្នុងដៃយួន វាធ្វើជាម្ចាស់ស្រុកនោះ យើងមិនហ៊ានទៅសោះ ។

បើទៅពីភ្នំពេញទៅបាត់ដំបងទៅក្រចេះ ចម្ងាយផ្លូវតែ ១២ ម៉ោងដល់ ដែលកាលពីដើមចម្ងាយផ្លូវតែ ៨ ថ្ងៃ បើទៅតាមផ្លូវទន្លេធំ ទៅស្រុកលាវ ស្រុកខាង ចម្ងាយផ្លូវសព្វថ្ងៃ តែ ២៤ ម៉ោង ហើយ បើឡើងស្រុកលួងប្របាង ចម្ងាយផ្លូវមិនដល់ ២០ ថ្ងៃទេ បើទៅតាមផ្លូវសមុទ្រពីព្រៃនគរទៅស្រុកបាងកកតែ ៤ ថ្ងៃ បើទៅសីង្គះពួតែ ២ ថ្ងៃ ឯស្រុកលង្កាដែលយើងស្គាល់ឈ្មោះដោយសារតែគម្ពីរព្រះបាលី នោះយើងមិនដែលនៅសោះកាលពីដើម ដ្បិតស្រុកឆ្ងាយណាស់ សព្វថ្ងៃនេះទៅតែ ៨ ថ្ងៃដល់ ឯស្រុកបារាំងសែស ចម្ងាយផ្លូវតែ ២២ ថ្ងៃ ស្រុកខ្មែរយើងសព្វថ្ងៃនេះមិនមែនជាស្រុកដែលឥតនរណាស្គាល់ អ្នកនគរទាំងពិភពគេក៏មិនសល់និងស្គាល់យើង ហើយ នគរណាដែលយើងមិនស្គាល់ មិនដែលឮនិយាយសោះ ឥឡូវនេះយើងស្គាល់ទាំងអស់ ហ្លួងយើងក៏បានស្ដេចទៅស្រុកបារាំងសែស ហើយ បាន ចូល ទត ស្រុកសីង្គះពួរ លង្កានិងព្រែកជីកធំដែលដៃបារាំងសែសជីកទម្លុះពីសមុទ្រទិសឯកើតកាត់ទៅសមុទ្រទិសឯលិច ព្រែកជីកនោះជាផ្លូវសមុទ្រធំ ក្នុង ១ ឆ្នាំ មានកប៉ាល់ភ្លើងជាច្រើនពាន់ បើកចេញចូលទៅមកមិនដែលដាច់ អស់ទាំងលោកសេនាបតី ព្រះអង្គម្ចាស់ ក្សត្រីនិងចៅជិតចៅចម អស់អ្នកក្នុងវាំងក៏បានទៅឃើញស្គាល់ស្រុកបារាំង ឃើញក្រុងប៉ារីស ជាទីដីជំនុំស្រុកបារាំងសែស ឯក្រុងប៉ារីស នោះជាក្រុងធំនឹងគិតគណនាត្រារាប់ពុំបាន បើរាប់តែរាស្ត្រចំណុះស្រុកក្នុងទីដីជំនុំក្រុងប៉ារីស នោះ ប្រហែល ចំនួន មនុស្ស ២ នគរខ្មែរយើង ទើបប្រហែលនឹងមនុស្សក្នុងទីដីជំនុំក្នុងប៉ារីស ១ ហើយ ១ ទៀតកូនខ្មែរយើងក៏បានទៅរៀនអក្សរចំណេះវិជ្ជានៅស្រុកបារាំងសែស ហើយៗ ត្រឡប់មកវិញឡើងជាមនុស្សចេះដឹង នាំដំណឹងរឿងរ៉ាវពីស្រុកបារាំងសែសយកមកនិយាយ មុខគួរឲ្យស្ដាប់ ដ្បិតស្រុកនោះជាស្រុកកាលមុន ៥០ ឆ្នាំខ្លួនខ្ញុំ ឪពុក ម្ដាយ ជីតា ជីដូន ជីទួត

លួតលាយើងមិនដែលឮឈ្មោះសោះអើនេះគឺបារាំងសែស គេបើកលោកបំភ្លឺឲ្យយើង បើគ្មានបារាំងសែស ម្ល៉េះសមយើងមិនដឹងការអ្វីជាច្រើនទេ គ្រាន់តែឃើញថាមនុស្សឃើញតែស្រុក ហើយឃើញតែចំណេះវិជ្ជាយ៉ាងខ្ពស់ប៉ុណ្ណឹង ឯឡូវនេះយើងដឹងស្គាល់ថាបារាំងសែសនេះជាអ្នកមានវិទ្ធីអនុភាពមានប្រាជ្ញាឆ្លាតច្រើន ហើយការប្រើរបស់អ្វីៗ តែនឹងគ្រឿងម៉ាស៊ីន[១៩] គ្រឿងចក្រឃើញរឹតតែពូកែឡើងទៀត ជិតៗ តែនឹងមានវិទ្ធីចេស្តាដូចទេវតា ។

គេយកទឹកជាច្រើនមកដាក់ក្នុងឆ្នាំងធំ ដុតភ្លើងដាំឲ្យពុះៗ ជាខ្លាំង កម្លាំងទឹកពុះនោះស្ទុះពីក្នុងឆ្នាំង ធាក់វិលកង់ដែលនៅលើស្លូវដែកឬធាក់ភ្លៅចក្រា វិលស្លាបចក្រក្នុងទឹក នៅខាងកន្សៃកប៉ាល់ អំណាចកម្លាំងទឹកពុះនោះគេក៏ប្រើឲ្យវិលកង់រទេះបើកលឿនឯង មិនចាំបាច់ពឹងកម្លាំងសេះឬសត្វពាហនៈឯទៀត ឲ្យអូសទង់ទាញឡើយ ឯកប៉ាល់ក៏បើកលឿនក្នុងទន្លេសមុទ្រ ដោយសារអំណាចទឹកពុះនោះដូចគ្នា មិនចាំបាច់ប្រើក្ដោងចែវក្រជីងឡើយ ។

ពួកកូនខ្មែរយើងដែលបានទៅស្រុកបារាំងសែស ហើយត្រឡប់មកវិញនិយាយបារាំងសែស ចេះយកធ្យូងថ្មមកដុតហើយបង្ហូតភ្លើងតាមបំពង់ទៅគ្រប់ផ្ទះសម្បែង ឯភ្លើងដើរចេញពីបំពង់បង្ហូតនោះភ្លឺដូចភ្លើងចង្កៀងប្រេងកាតក្នុងស្រុកខ្មែរយើងនេះ កាលដើមអុជចន្លុះ ប្រនេះទៀនក្រមួនឥឡូវនេះរាល់ផ្ទះអុជចង្កៀងប្រេងកាត ឯប្រេងកាតនោះជាប្រេងអណ្ដូងកើតពីក្នុងដី នៅប្រទេសឆ្ងាយណាស់ ដែលកប៉ាល់បារាំងនាំយកមកលក់ក្នុងស្រុកខ្មែរ ។ ឯចង្កៀងទាំង៨០០ដែលបំភ្លឺក្រុងភ្នំពេញសព្វថ្ងៃនេះមិនមែនជាភ្លើងដែលដុតធ្យូងថ្មបង្ហូតតាមបំពង់ទេ ភ្លើងនេះជាភ្លើងអគ្គិសនី មាន

---

[១៩]ពាក្យ បារាំង ថា Machine

ពន្លឺដូចផ្លេកបន្ទោរកណ្ដាលអាកាស ដែលបារាំងគេចេះផ្សំធាតុ យកចំហាយធ្វើឲ្យរត់តាមខ្សែលួស ។

អើកាល ៥០ ឆ្នាំមុននេះ យើងមិនទាន់ដឹងថាបារាំងគេមានខ្សែលួសរាយទៅមករកគ្នា ហើយស្ដាប់គ្នាបានពីចម្ងាយ ឥឡូវ យើង ឃើញ ថា គេនិយាយគ្នា ពីស្រុកវៀងច័ន្ទ[20]មកភ្នំពេញ ពី ភ្នំពេញ ទៅ លួងប្របាង ពីព្រៃនគរទៅហាន់ណោយ[21] ទៅស្រុកហ្វេ ទៅបាងកក ទៅស្រុកចិន ហើយទៅដល់ស្រុកបារាំងសែសផង តែក្នុងពីរបីមីនុត[22]ស្ដាប់ដំណឹងនិងការទៅវិញទៅមក ដំណឹងដែលរត់តាមខ្សែលួស នោះរហ័សស្មើនឹងជីវ៉ែដែលគិត អើ បើគិតសព្វគ្រប់ទៅឃើញថាបារាំងគេមានគុណនឹងយើង មិនតែប៉ុណ្ណោះនៅមានគុណច្រើនជំពូកទៀត បារាំងសែសនេះគេមានប្រាជ្ញាឆ្លាតគ្មានទុញទាល់សល់នឹងអ្វីសោះ គេនាំយករបស់ដ៏ប្រសើរមកបង្ហាញបំភ្លឺយើង ។

១ទៀតគេនាំយកម៉ាស៊ីនហិបច្រៀងថតសម្លេងភាសាដូចមនុស្សច្រៀងនិយាយគ្នាមែនទែន តាមតែទំនើងចិត្តនរណាចង់ស្ដាប់ចុះ ហើយមានកុនស្រមោលឆ្លុះរូបវិស័យដូចឃើញស្រុកបារាំងសែសផ្លូវថ្នល់មនុស្សម្នាដើរទៅមក ដូចរូបរស់ដែលគេឃើញក្នុងស្រុកបារាំងសែស ក្រុងប៉ារីស ដូចម្ដេច នោះយើងនៅតែស្រុកខ្មែរ ឃើញវិស័យ ដូចយើងបានឃើញស្រុកបារាំងសែសខ្លួនយើង ។

គេចេះធ្វើគ្រឿងថតរូប បើដួលតែបីរៀល បានរូបរបស់ខ្លួនយកមករក្សាទុក ហើយជាប្រយោជន៍ បានរក្សារូបឪពុកម្ដាយ ទុកតទៅមុខ ឲ្យកូនដឹងស្គាល់ជារូបជីតាជីដូនដែលស្លាប់ជាអង្វែងរាប់រយឆ្នាំមកហើយនោះ ។

---

[20] រាជធានីប្រទេសលាវ ។

[21] Hanoï

[22] Minute: នាទី ។

គេនិយាយថាបារាំងសែស សព្វថ្ងៃនេះចេះហោះលើអាកាស ដោយអំណាចយន្តគោមហោះៗលឿនដូចសត្វហើរ ពាក្យនេះពិតមែនបើមិនជឿសួរមើលចុះអេះ ថាបើបារាំងទាល់ចំណេះហើយតទៅមិនយកយន្តហោះនោះមកឲ្យយើងឃើញទៀត ។

ព្រះបាទសម្តេចព្រះនរោត្តមជាអម្ចាស់ផែនដី នគរយើងព្រះអង្គបានផ្ញើរាជការផែនដីទាំងប៉ុន្មាន ឲ្យបារាំងសែសគ្រប់គ្រងតាងនេត្រាព្រះឱស្ឋជាមួយនឹងសេនាបតី ចៅហ្វាយស្រុកបាឡាត់ហើយពួកអ្នករាជការខ្មែរជាច្រើនពាន់ដែលជារាជការនៅក្នុងបង្គាប់រេស៊ីដង់[23]បារាំងសែស ឯប្រាក់ទាំងប៉ុន្មានដែលបានមកពីពន្ធគ្រប់ជំពូកនិងប្រាក់ដែលលោះថ្លៃធ្វើរាជការនោះយកមកចាយប្រើការជាប្រយោជន៍ចម្រើនព្រះរាជធានីទាំងអស់ បានប្រាក់នោះដែលយកចាយរៀបចំតែងក្រុងភ្នំពេញដែលសព្វថ្ងៃនេះបានកើតឡើងជាក្រុងល្អថ្កុំថ្កើងដែលពួកខ្មែរទាំងប៉ុន្មាននៅខេត្រក្រៅគេតែងចូលមកមើលនិយាយសរសើរគ្រប់គ្នា ហើយអ្នកប្រទេសក្រៅក៏មានចូលមកមើលលេងនៅភ្នំពេញជាច្រើន ក្រៅពីរៀបចំតែងក្រុងភ្នំពេញនោះរាជការនៅរៀបចំតែងដីទីជំនុំរួមខេត្រដប់អន្លើទៀត ។

ហើយធ្វើថ្នល់ធ្វើស្ពានផ្លូវឲ្យរទេះបរទៅមកដោយស្រួលហើយនៅគិតនឹងធ្វើផ្លូវថ្នល់ឲ្យគ្រប់ទីដំបន់ក្នុងស្រុកខ្មែរឲ្យបានដឹកនាំជំនួញទំនិញកាត់ទៅលក់ក្នុងភូមិធំៗដោយងាយហើយបានឆាប់ក៏ឆាប់ ឯសោហ៊ុយដឹកនាំទំនិញទៅឯផ្សារធំក៏ថោក ។

១ទៀតគេនិយាយថាគិតធ្វើរទេះភ្លើង ក្នុងរទេះ១ទាញយោងបានរទេះ១០កាត់ផ្ទុកទំនិញ ហើយនិងអ្នកដំណើរពីបាត់ដំបងមកស្រុក

---

[23]Résident គឺជាមន្ត្រីជាន់ខ្ពស់បារាំងឈរនៅក្នុងខេត្រក្រុងនិមួយៗក្នុងស្រុកខ្មែរយើងសម័យអាណាព្យាបាលបារាំងសែស ។

ភ្នំពេញទៅព្រៃនគរ គេនិយាយគិតថានឹងធ្វើផ្លូវរទេះភ្លើង ១ ទៀតកាត់ទៅលាវទៅយួនហើយនិងស្រុកសៀមប៉ុន្តែផ្លូវរទេះបររថភ្លើង នោះនឹងធ្វើឲ្យទាន់ឆាប់ភ្លាមនោះមិនបានទេប៉ុន្តែគេថាធ្វើឲ្យបាន ហើយក្នុងរវាងមុន ២៥ ឆ្នាំនេះនោះស្រុកខ្មែរនឹងមានផ្លូវរថភ្លើងបរទៅមកជាប់គ្នានឹងនគរដែលនៅជុំវិញយើង ឯផ្លូវស្រុកយុរ៉ុបស្រុកចិនស្រុកយីពុន នោះមានផ្លូវកប៉ាល់ភ្លើងកប៉ាល់ជំនួញស្រាប់ហើយ កាលណាមានផ្លូវគ្រប់បរិបូណ៌ នោះខ្មែរយើងក៏នឹងត្រឡប់ជាទីប្រជុំផ្លូវជំនួញធំ ១ ហើយនគរក៏នឹងបានជាធំថ្កុំថ្កើងឡើងសមគួរតាមលំដាប់ស្រុកបុរាណខ្មែរដើមវិញ ពូជអំបូរកូនចៅខ្មែរ ដែលតំណតវង្សត្រកូល មិនបង់កំណើតជាតិ ដោយសារក្រឡាប់ឡើងបានជាពូជអ្នកនគរធំនឹងគេវិញ ។

ឯទ័ពទីងចម្បាំងរាំងដល់យើងអស់មានអំពល់សេចក្តីភ័យ បារម្ភដ្បិតបារាំងសែស គេគិតតែបង្រៀនប្រដៅចំណេះវិជ្ជាការឲ្យយើង រួចខ្លួនជាខ្មែរ អ្នកជា ហើយខ្លាំងពូកែ គេសង់សាលាបង្រៀនអក្សរបារាំងគ្រប់ទីកន្លែង ហើយគេទំនុកបំរុងវត្តអ៉ាដែលបង្រៀនអក្សរសត្រាបាលីខ្មែរ ហើយគេចែករង្វាន់ឲ្យកូនសិស្សណាដែលខំរៀនហើយ គេសុំតែគ្រប់គ្រងយើងជាមួយនឹងនាម៉ឺនខ្មែរណាដែលមានចិត្តស្លូតត្រង់ ហើយរើសយកខ្លួនឲ្យធ្វើជានាម៉ឺនឲ្យបានចម្រើនក្នុងនគរ ហើយឲ្យយើងរាស្ត្រខ្មែរទាំងប៉ុន្មានបានចម្រើនសេចក្តីសុខគ្រប់គ្នា ឯខ្លួនតានេះចាស់ហើយ គិតរំពឹងច្រើនៗ ទៅឃើញទៅដល់របស់ដែលខ្លួនបានឃើញកាលនៅក្មេងគិតទៅដល់របស់ដែលបានឃើញកាលខ្លួនធំហើយៗ គិតមកដល់របស់ដែលភ្នែកខ្លួនឃើញសព្វថ្ងៃនេះគិតឃើញម្តងទៅមុខគួរឲ្យកោតខ្លាចបារាំងសែសនេះណាស់ មកកោតនឹងមានចិត្តសង្វាតឧស្សាហ៍ប្រាថ្នាឆ្លាត ឯខ្មែរយើងឃើញខ្ជិលច្រអូសក្នុងខ្លួនក្នុងចិត្តបន្តិច ឯបារាំងសែសចូរកូនចៅមើលគេចុះឃើញទេ តាំងពីប្រមាណ ១៥ ឆ្នាំរៀងមកដែលគេស្តីរាជការគ្រប់គ្រងស្រុកយើងដែលមកដល់សព្វថ្ងៃនេះគេធ្វើបានសេចក្តីរូតរះ

ហើយគំនិតគេល្អ គេគិតតែឲ្យយើងចម្រើនបាន សេចក្ដីសុខ ឲ្យយើងចម្រើនមានទ្រព្យសម្បត្តិហើយនិងរៀបចំទីដីស្រុកយើងឲ្យរបបរៀបរយតាមដោយវគ្គដោយស្មើ[24]ហើយគេបំបាត់មិនឲ្យមានខ្ញុំកញ្ចះអ្នកងារអង្គរក្សទ្រមាក់ជៀះគុន (?) ហើយគេចែកដីឲ្យយើងរាល់គ្នា ធ្វើស្រែចំការរកស៊ីសព្វថ្ងៃនេះដីរបស់នរណាអ្នកនឹងធ្វើជាម្ចាស់ដី ហើយផលស្រែចំការច្បារដំណាំយើងក៏លក់បានថ្លៃជាងពីដើម ។

១ទៀតមុខឲ្យសរសើរបារាំងនេះ ចិត្តគេ អីក៏ជានឹងអ្នកកំសត់ទុគ៌ត អ្នកមាន ជម្ងឺ រោគា ព្យាធិ ផ្សេងៗ គេ ចាត់ គ្រូពេទ្យ ដាក់ ឲ្យ នៅ គ្រប់ ទីរេស៊ីដង់[25]រួមខេត្តឲ្យចាំបីបាច់រក្សាមើលថែទាំអ្នកជម្ងឺទាំងនោះ ក៏ឃើញថាចិត្តគេល្អមែនហើយ ៙ យើងខ្មែរដែលនឹងដឹងគុណគេនោះ គឺ យក ចិត្ត ឈឺឆ្អាល ជួយគេតាមគំនិតដែលគេគិតធ្វើការអ្វីៗ ៙ សេចក្ដី ដែល ឈឺ ឆ្អាល ជួយការគេនោះ ទុកប្រៀបដូចជាយើងស្រឡាញ់ស្រុកយើងធ្វើរាជការតបស្នងសងគុណនគរយើង ។

កាលដែល បារាំងសែស ទើបមកដល់នោះនគរយើងកាន់តែតូចណាស់ទៅហើយ នៅតែពីត្រឹមខេត្តពោធិ៍សាត់ទៅទល់នឹងព្រែកដីកខេត្តពាមដែលភាសាយួនវាឲ្យឈ្មោះហៅព្រែកវិញតេ នៅសល់ពីត្រឹមខេត្តសំបូរណ៍ទៅទល់នឹងខេត្តរំដួល ហើយ និង ស្រុក ពួង ស្តៀង ទៅ ទល់ នឹង មាត់ សមុទ្រ ខាង កើត ហើយ ខាត ទាំងខេត្តកោះកុងដែល បាន ទៅសៀម នោះ មិន ដឹង ជា ដំណើរ ដូចម្ដេចក៏បានជាកាន់តែតូចទៅដូច្នោះ ៙ សព្វថ្ងៃនេះ ស្រុក យើង ខ្មែរ ត្រឡប់

---

[24] ស្រទាប់, សង្កាត់... ។

[25] យើងរក្សាអក្ខរាវិរុទ្ធដើម, ជួនឃើញសរសេរ «រេស៊ីដង់» គឺត្រូវនឹងពាក្យបារាំង Résident.

បានជាធំវិញ កាលដែលបារាំងសែសទើបមកដល់នោះមិនបានធំប៉ុណ្ណឹងទេ សព្វថ្ងៃនេះបានធំពាក់កណ្ដាលថែមទៀត ។

កាលក្នុងរាជព្រះបាទព្រះហរិរក្សរាមា (ព្រះអង្គឌួង) ឬកាលក្នុងរាជព្រះបាទសម្ដេចព្រះនរោត្ដម (ហ្លួងសុវណ្ណកោដ្ឋ) នោះស្រុកយើងខ្មែរក៏មិនទាន់បានធំប៉ុណ្ណឹង ឯសៀមពីព្រោះតែបារាំងសែសគេសង្កិន បានជារា ប្រគល់ខែត្របាត់ដំបងមង្គលបូរីស៊ីសុផុន សៀមរាបដែលនៅខាងម្ខាងទន្លេសាបទាំងប៉ុន្មានឲ្យយើងវិញ រីឯខែត្រកោះកុងដែលនៅត្រើយមាត់សមុទ្រខាងលិចក៏សៀមរាប្រគល់មកឲ្យយើងវិញដែរ ឯខែត្រទន្លេរពៅម្លូព្រៃដែលនៅជាខាងជើងនគរខ្មែរយើង ក៏សៀមរាប្រគល់មកឲ្យយើងវិញ១ទៀតស្រុកបារាំងសែសគេយកស្រុកលាវបានមកពីដៃសៀម ហើយគេប្រគល់ខែត្រស្ទឹងត្រែងមកឲ្យខ្មែរវិញ បើគ្មានស្រុកបារាំងសែសម្ល៉េះសមយើងនឹងយកខែត្រទាំងនោះមកបញ្ចូលក្នុងស្រុកខ្មែរវិញមិនបានឡើយ កាលនៅក្នុង ៥០ ឆ្នាំមុនយើងមានបាបកម្មរាផ្តន្ទាយើងឲ្យសូន្យឈ្មោះទៅជាចំណុះសៀម ហើយទីដីនគរយើងក៏ទៅជាដីសៀម រីឯសព្វថ្ងៃនេះខែត្រយើងក៏បានធំ ហើយរឹតតែធំឡើង ឯនគរយើងក៏ឡើងជាមហានគរធំ ដូច្នេះ យើងមានតែខំឧស្សាហ៍ធ្វើការបន្តិចនឹងអាលបានឡើងស្មើនឹងអ្នកនគរធំនឹងគេ ។ អើយើងបានមានបុណ្យសំណាងទាំងម្ល៉េះនេះដោយសារបារាំងសែស បើគ្មានគេប្រហែលជាយើងមិនកើតជាអ្វីសោះ សព្វថ្ងៃនេះបារាំងសែសគេមានគុណនឹងយើងបានជាយើងមានសំណាងប៉ុណ្ណឹង ហេតុដូច្នេះទើបបានជាតាក៏គិតតែងជានិទានតាមរឿងដំណើរដែលមានរៀងមកទុកទូន្មានបញ្ចូលចិត្តអស់អ្នកទាំងពួងដែលជាសាសន៍ខ្មែរដូចគ្នាឲ្យស្រឡាញ់រាប់អានទុកចិត្តបារាំងសែសដោយស្មោះត្រង់កុំញញើតគិតរាមុខរាក្រោយឡើយ ដ្បិតបារាំងសែសនេះជាមិត្រមេត្រី ជាពំនឹង ហើយជាគ្រូយើងផង ។

សេចក្តីដែលបានតែងជាបរិយាយ រាយតាមដំណើរមកនេះក្រែងខាតខុសលើសលោះ ឬពុំគោរម្យ[26]សម ពិរោះដោយបទវាចាសេចក្តី សូមអស់លោកអ្នកទាំងឡាយអភ័យទោសដោយសារប្រាជ្ញាស្មារតីតិចចំណេះក៏ខ្សត់ ថយហើយខ្លួនក៏ចាស់ជរាមានតែចិត្តបរិសុទ្ធស្លូតត្រង់ ស្រឡាញ់ទឹកដីរបស់ខ្លួន ទើបតែងតាមដំណើរទុកឲ្យអ្នកក្រោយមើលស្តាប់តទៅព្រោះចិត្តសង្ឃឹមថារាជការបារាំងសែសនឹងចាត់ចែងរៀបចំនគរយើងឲ្យឡើងជានគរធំ មានបុណ្យអំណាចកូនចៅនៅឯក្រោយ គង់តែនឹងដឹងឮឃើញតទៅ បានជាតែងគិតធ្វើសេចក្តីដូច្នេះ នេះព្រោះតែចិត្តខ្ញុំគិតតែខាងល្អ បើពុំគួរសូមអភ័យទោស ។

តែងក្នុងចុល្លសករាជ១២៦៩នព្វស័ក កាលតាអាយុបាន ៨០ ឆ្នាំប្លាយហើយ ។

[26]គោរម ឬ គោរម្យ («សំស្ក្រឹត-បាលី) មានន័យថា «វាចា, សំដី, សូរស័ព្ទដែលគួររីករាយ...»